

УДК 340

ФОРМАЛІЗМ ЯК ОБМЕЖЕННЯ НАУКОВОЇ ТВОРЧОСТІ

Олександра Яворська

Львівський національний університет імені Івана Франка,

вул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000

e-mail: oleksandra.yavorska@lnu.edu.ua

ORCID ID: 0000-0002-4092-7690

Проаналізовано формальні вимоги до змісту та оформлення результатів наукових досліджень. Надмірна формалізованість обмежує свободу наукової творчості. Формальні вимоги щодо кількості публікацій членів спеціалізованої вченої ради для захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії нівелюють новизну теми дослідження, оскільки кожен член спецради повинен мати не менше 3-х публікацій за останні 5 років до дня утворення разової ради за тематикою дослідження здобувача.

Вкрай шкідливою для наукової творчості є діяльність з надання посередницьких послуг у написанні різного виду наукових робіт на замовлення. Така діяльність вільно рекламується. У разі виявлення таких дій відповідальність покладається на здобувача – замовника таких послуг (академічна відповідальність). Тоді як посередницька залишається безкарною. Такий стан негативно впливає на сутність наукової творчості, вихолощує її зміст, деморалізує наукове середовище. Такі види посередницьких послуг мають бути забороненими.

Ключові слова: академічна доброчесність, вимоги до наукових статей, наукові дослідження на замовлення, плагіат.

DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vla.2025.81.188>

Наукова творчість – один із проявів людської творчості, що характеризується низкою особливостей, пов'язаних і зі статусом суб'єкта такої творчості, зі специфікою конкретних напрямів наукових досліджень, і з формальними вимогами щодо оформлення результатів такої творчості та джерел її оприлюднення.

Конституція України [1] гарантує кожному громадянину свободу літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Законодавство у сфері інтелектуальної власності закріплює умови набуття, здійснення та захисту інтелектуальних прав, зокрема на результати наукової творчості.

У наукових дослідженнях сутності, прояву наукової творчості вказують на абсолютний характер самого права на творчість, хоча із застереженнями, що абсолютний характер будь-якого права, зокрема і права на свободу творчості, має певні обмеження, межі здійснення. Йдеться про дотримання моральних засад, загальнолюдських інтересів тощо. Декларативний характер норм продовжує таким залишатися, допоки не виникає конкретна ситуація, у якій неможливо чітко і однозначно резюмувати про відповідність/невідповідність моральним засадам і результатів творчості, і діяльності суб'єкта.

У будь-якому разі можливо вести мову про об'єктивні межі здійснення права на свободу наукової творчості, пов'язані зі сферою, напрямками наукових досліджень, зрештою як і про здібності суб'єкта творчості, що позначаються на її результатах.

Проте реалії в науці засвідчують про існування майже невидимих зовні, але надокучливих формальних вимог, що суттєво впливають на якість і процес наукової творчості.

Відповідальним моментом для початківця у науці є обрання та затвердження теми майбутнього дослідження, яке має бути новим, перспективним, адже в ньому повинні відображатися авторські «новизна», «удосконалено», «набуло подальшого розвитку». Дисертація на здобуття доктора філософії у галузі права (у галузі філософії чи математики) мала би бути радше аналітичним опрацюванням наявного рівня досліджень з привнесенням нового рівня. Вимоги щодо «новизни» фактично нівелюють цю новизну. Адже у кожному тексті декілька пунктів декларуються як нові, хоча практично йдеться про відносну новизну, авторські аргументи, судження тощо.

Щодо новизни теми дослідження, то вона, образно, підривається вимогами, що встановлені п. 14 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії [2]. У цьому пункті йдеться про вимоги до компетенції членів разової ради, що створюється для захисту дисертації. Компетентність членів разової ради за тематикою дослідження здобувача визначається наявністю не менше трьох наукових публікацій за тематикою дослідження здобувача за умови їх опублікування протягом останніх п'яти років до дня утворення разової ради та після присудження вченому ступеня доктора філософії (кандидата наук). Склад разової ради: голова разової ради, рецензенти, офіційні опоненти. Тобто 5 осіб, згідно з Порядком, повинні мати сукупно 15 публікацій за тематикою дослідження здобувача. Причому тематика статей і тематика дослідження ґрунтовно вивіряється МОН за ключовими словами. Постає питання про новизну самої теми здобувача. Наскільки логічною та ефективною є така формальна вимога та ще й на тлі скасування у межах спеціальності «Право» напрямів дослідження за вужчими спеціальностями: кримінальне право; цивільне право тощо.

Окремі уваги заслуговують вимоги ВАК України до оформлення наукових статей. Звісно, що формалізовані вимоги необхідні, оскільки полегшують виклад матеріалу авторам і дозволяють оцінювати наукові здобутки, можливо, без суб'єктивізму. Отже, наукові статті у фахових виданнях повинні мати такі необхідні елементи: 1) постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 3) формулювання цілей статті (постановка завдання); 4) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 5) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Стаття супроводжується анотаціями двома мовами (українською, англійською). Чи можливо об'єктивно дотриматися таких вимог? Якщо аналізуються певна категорія судових спорів, узагальнюються підходи до їх вирішення, правові позиції вищих судових інстанцій, на цій основі пропонуються шляхи усунення прогалин чи недоліків правового регулювання, то які перспективи ще слід окреслювати? Кого слід зазначати як такого, що започаткував дослідження? А постановка проблеми?

Зрештою, урахувуючи кількість наукових публікацій, у яких пропонуються до вирішення певні проблеми, може скластися враження, що у правовій науці і в законодавстві тільки одні проблеми! В результаті, читаючи наукові публікації з будь-якої теми, просто опускаєш усі формальності і вчитуєшся у «виклад основного матеріалу».

Академічна доброчесність – предмет окремого, навіть комплексного дослідження. Визначена у ст. 1 Закону «Про вищу освіту» [3] як «сукупність етичних принципів та визначених Законом України «Про освіту», цим Законом та іншими законами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» і не підкріплена в тексті закону ні конкретними обов'язками щодо її дотримання, ні засобами відповідальності за її порушення. Деталізується це поняття у ст. 42 Закону «Про освіту» [4], нормами якої визначені засоби академічної відповідальності.

В одному з проєктів Закону «Про академічну доброчесність» [5] пропонувалося серед видів порушень доброчесності закріпити: створення або посередництва у створенні академічного твору на замовлення. Саме створення або посередництво у створенні академічного твору на замовлення, згідно з проєктом, полягає в оплатному чи безоплатному створенні академічного твору або його частини та наданні, або посередництві в наданні третій особі, яка не є його автором, для подальшого використання під власним іменем, якщо автор такого твору знає або, за всіма обставинами, не може не знати про таку мету використання. Проте засоби впливу встановлювалися лише для здобувача – академічна відповідальність, а не для особи, що надавала такі специфічні послуги.

Отож 6 червня 2024 р. Верховна Рада України за результатами розгляду в першому читанні прийняла за основу проєкт закону про академічну доброчесність (реєстр. №10392 від 08.01.2024). В опублікованій інформації Пресслужби Апарату Верховної Ради України зазначалося, що прийняття Закону України «Про академічну доброчесність» стане історичним кроком, оскільки аналогів йому не існує в жодній державі європейського простору. Однією з новел, що має дати Закон є: припинити ганебну на весь світ практику написання навчальних і наукових робіт на замовлення, включно з відповідною рекламою тощо [6].

Примітно, що за останній час надання послуг у написанні дисертацій, монографій, посібників, інших видів робіт (не кажучи про курсові та дипломні роботи) стало прогресувати, не прикриваючись, а навпаки, відкрито їх пропонуючи. Такі посередницькі послуги стали прибутковим бізнесом, що набирає оборотів. Відсутність відповідальності за посередництво у створенні дисертацій, монографій, підручників, посібників тощо, очевидно, посприяло новому виду бізнесу у сфері наукової творчості. Реальні офіси з реальними адресами, іншими контактними даними, пропонують свої послуги цілодобово, з багаторічним досвідом, низькими цінами, привабливою системою знижок, гарантують відсутність плагіату в наданих результатах, одноосібні роботи, у співавторстві, на будь-які теми, сучасні джерела, профільні спеціалісти, реклама в інтернеті, без приховування, усе офіційно, розсилка на електронні пошти потенційним замовникам! Цілком легальний бізнес на підставі цивільного договору про виконання робіт (доволі специфічних). Якщо ж допустити, що такі послуги на підставі цивільного договору цілком легальні, відповідають нормативним приписам і моральним засадам, то формальний аналіз прав та обов'язків сторін за договором, правові наслідки невиконання чи неналежного виконання договору можуть призвести до парадоксальних висновків.

Замовник звертається до «контори», узгоджуються важливі умови: тема дослідження (псевдодослідження), кінцевий продукт (дисертація, монографія, посібник, наукова стаття), строки виконання робіт, оплата (частинами, разова, діє система знижок) тощо. Йде виконання робіт за завданням замовника. Послуга набуває уречевленого результату відповідно до побажань замовника, тому за своєю

правовою природою маємо договір про виконання робіт. Договірне зобов'язання переміщується у стадію його виконання, робота передається замовнику з гарантією на відсутність плагіату і відповідність усім вимогам, що ставляться до такого виду робіт. Формально відносини сторін урегульовані відповідними нормами ЦК України щодо договорів підряду. Якщо ж замовник виявить недоліки роботи, то він має право звернутися до виконавця про їх усунення чи застосувати наслідки, встановлені на випадок невиконання чи неналежного виконання договору. Але замовник не зможе скористатися жодним правовим засобом захисту, адже в такому разі він розкриє свою ж власну академічну недоброчесність, фактично визнає плагіат.

Хоча в такій ситуації і плагіат встановити важко. «Виконавці» гарантують відсутність плагіату. Плагіат від лат. *plagiarius* – викрадач, але ні замовник, ні виконавець нічого не викрадали. Згідно з ч. 2 ст. 53 Закону «Про авторське право і суміжні права» [7], плагіат – це опублікування твору або його частини в незмінному або видозміненому вигляді, включаючи опублікування перекладу іншомовного твору або його частини, під іменем особи, яка не є автором цього твору. Плагіат як вид порушення авторських прав є підставою для їх захисту. Але псевдоавтор жодних авторських прав не порушив та й виконавець виконав роботу з дотриманням авторських прав осіб, чії напрацювання використані у псевдодослідженні. Відповідно, якщо замовник підставно звернеться до виконавця про невиконання чи неналежне виконання умов договору, то він ризикує не тільки своєю сумнівною репутацією, а й може бути притягнутий до академічної відповідальності чи інших видів відповідальності, залежно від обставин. Тоді як виконавець залишається поза межами досяжності для покладення на нього будь-якої відповідальності – чи то договірної, за невиконання чи неналежне виконання умов договору, чи відповідальності іншого виду, умови застосування якої доволі складно встановити. На це й розрахунок!

Так, усі негативні наслідки такого виду посередницьких послуг падають на замовника. Усе вірно, адже він порушник, насамперед академічної доброчесності. Тоді як інша сторона договору – поза будь-якими ризиками, відповідальностями тощо. Не вдаючись до аналізу моральних аспектів провадження такого виду діяльності, з погляду формальних правових приписів виконавець цілком убезпечений від будь-яких негативів. Він і надалі може продовжувати свою діяльність, оскільки нічого не порушував. А реакція МОН, НАЗЯВО, інших державних органів на правомірність, легальність, зрештою моральність такої діяльності, її відповідність академічній доброчесності?

Видається, що такі види посередницьких послуг мають бути забороненими, оскільки ведуть до породження псевдонаукових результатів, деморалізують наукову творчість.

Публікації результатів наукових досліджень зі сфери права в наукометричних базах Scopus, Web of Science, як одна з необхідних умов присвоєння вчених звань, перетворюється на абсурд, якщо брати до уваги, що редакції наукових журналів розміщені, наприклад, в Єгипті! Не кажучи про вартість таких публікацій! Такий формалізм вихолощує змістовну сутність наукових досліджень, перетворюючи написання і публікацію їх результатів у дороговартісну «покупку» для здобувача, з одного боку, з іншого – отримання прибутків сумнівними «підприємцями».

За такого стану речей добросовісний науковець, особливо початківець, блукаючи у формальних приписах щодо змісту та форми подання результатів наукового дослідження, навряд чи зможе конкурувати з «профільними спеціалістами». «Суб'єкти» ж підприємництва, займаючись таким прибутковим бізнесом, діють у рамках закону, оскільки відсутні прямі нормативні заборони щодо ведення цього виду діяльності.

Виконання за замовленням дисертацій, монографій, підручників тощо з будь-якої галузі наукових досліджень нічим не відрізняється від доставки їжі на замовлення. Якість і своєчасність виконання, згідно з вказівками замовника, гарантована в обох випадках. От тільки, у випадку з доставкою їжі, смакуватиме замовник, а щодо наукових досліджень – наукова спільнота «смакуватиме» фальшивку.

Список використаних джерел

1. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії: затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.01.2022. № 44. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>.
3. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>.
4. Про освіту : Закон України від 05.09.2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
5. Про академічну доброчесність : Проект Закону. URL: <https://www.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-akademichnu-dobrochesnist>.
6. Верховна Рада України прийняла за основу законопроект про академічну доброчесність. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/250463.html>.
7. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 01.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#top>.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Tekht>.
2. Poriadok prysudzhennia stupenia doktora filosofii ta skasuvannia rishennia razovoi spetsializovanoi vchenoi rady zakladu vyschoi osvity, naukovoї ustanovy pro prysudzhennia stupenia doktora filosofii: zatverdzheno postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy (12.01.2022). № 44. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/44-2022-%D0%BF#Tekht>.
3. Pro vyschu osvitu : Zakon Ukrainy (01.07.2014). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/1556-18#Tekht>.
4. Pro osvitu : Zakon Ukrainy (05.09.2017). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/-2145-19#Tekht>.
5. Proekt Zakonu : Retrieved from <https://vvv.kmu.gov.ua/bills/proekt-zakonu-pro-akademichnu-dobrochesnist>.
6. Verkhovna Rada Ukrainy pryjniała za osnovu zakonoproekt pro akademichnu dobrochesnist'. Retrieved from <https://vvv.rada.gov.ua/nevs/razom/250463.html>.
7. Pro avtors'ke pravo i sumizhni prava : Zakon Ukrainy (01.12.2022). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/lavs/shov/2811-20#top>.

FORMALISM AS A LIMITATION ON SCIENTIFIC CREATIVITY

Olexandra Yavorska

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000
e-mail: olexandra.yavorska@lnu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-4092-7690*

The article analyzes the formal requirements for the content and presentation of scientific research results. Excessive formality limits the freedom of scientific creativity. Formal requirements regarding the number of publications of members of a specialized academic council for the defense of a dissertation for the degree of Doctor of Philosophy level out the novelty of the research topic, since each member of the special council must have at least 3 publications in the last 5 years prior to the date of formation of the one-time council on the topic of the applicant's research.

Extremely harmful to scientific creativity is the activity of providing intermediary services in writing various types of scientific papers on order. Such activity is freely advertised. In the event of detection of such actions, the responsibility lies with the applicant – the customer of such services (academic responsibility). While intermediary activities remain unregulated. Such a state of affairs negatively affects the essence of scientific creativity, erodes its content, and demoralizes the scientific environment. Such types of intermediary services should be prohibited.

Keywords: academic integrity, requirements for scientific articles, commissioned scientific research, plagiarism.

*Стаття: надійшла до редакції 27.09.2025
прийнята до друку 21.10.2025*